

СОЛУН ЧИГЗИНЧИГ ЧУУЛДЕРНИ БИЖЭЭН

(Төнүзү, Эгези I-ги армыда).

1992 чылдын январьда республикага эпидемиология байдал улам нарыккан. Чума тарап болуп девискээрлерге вакцинацияны сокотканы Алаа баян бир чылдаган болган. «Хемикс» совхозтун өшкүрүчүлүн мийбисты бола маддын чумагадан зарааны лабораторлорду шийнелдер түшүлүндө илэрзэн. Тывада 1,2 миңден өшкү, хой бар. Оларны тарып, херек вакцинаны четирин-биле ты алар, оон кандыг дэшинг болурунга бүзүрелдиг болуп уурдуг аларган бис. Ынчангаш К 37/70 штатмадан вакцинаны хынар апарган. Бо чылдын февраль айда ынаг аждады чоруткан. Оо вакцин-албан, оларын 90 хузуна чумага удуз бижит имунитет тымылган деп балыктатынган. Мийбисты бола мал-

дын чума аарыг тымылганын-га уу вакцинаны ажыгыаны салдар чок дээр тодоргай аларган. Кара-Хөдөл өскө Эвур, Бай-Тайга, Кызыл районнарга вакцинанын хора чогуу балыктын шийнелдер, аждадынын база эрттерген. Вакцинаны малга тараан соонда, оларын чумага удуз имунитетти тыптып турар үдө арып-лорун өлген малдын хой болганы мал вакцинанын алып турар дээр дуга-ында шун эвс бодалды ты-ылдырган.

Амгы үдө кол соруга — чуманы тымылгыр болуп байдаларын шунт чок кылар. Ол дээрге хамхыктын мур-нунда малдын амралын, чем-гердизин, каадын экижидер-ни Кышка багай белетке, мал чемини чедипес бола-ны чумадан малдын аары-рынга база салдалгы бола-ны чугаажок. Эн млагыг сарымктары сула одарадын,

оларын кайда чоруурун хай-гаарааын турган түшелдинде, олар Моол кирип, чума аарган. Ынчангаш малды ту-ла каларыг, сула салып бол-бас Аарыг мал-биле кадык малдын холушкан, каттыш-канындан аарыг тараар бол-гай.

Чумадан сарымктарын кан-чан, кайда зарааны тодарт-кан. Аарыг чок кылар, болдурбас, таратпас талзы-ныд хемчегерин ап чоруда-рыг чугула. Ындыг хемчегер-ни хамхыктын мурнунда Мян-гун-Тайга, Бай-Тайга, Эвур, Эрин, Тес-Хем районнарга ач чорулар. Эске районнарга база ажил чоруп турар. 1992-94 чылдарда Тывада, бар шупту малдын чумага удуз вакцинанын чорулар. Оон түшүлсн тодарады, колан-дыг шийнелд ажалларын чору-дуп, малдын казыныга байдалын шийнелээр. Чыг-

сонында анык малдарнын тарылганын чорулар. К 37/70 штатмадан вакцинанын ший-нелдиге малчылар чигини турар болганда ИТ штатма-дан, вакцинаны ажыглаар, алгы-ыгыг чугу малдарнын чумага удуз имунитетти тымылгырарын шийнелээр алар. 1992-94 чылдарда аарыгтын тыптып келгеннин, тымылган чегинин байдаларын шийнелээр, алаа үндө-лөп, сүмелерин бээр бис.

1992 чылда республиканын ветлабораториянын специа-листтерин стажировкаын база эрттер. 1993-94 чыл-дарда Ветеринария вирусоло-гизинин бугу-эпиде эр-те-шнчилел институтунун бадалыгы аспирантура сис-темазы таварыштыр малдын, кончуг айылдыг аарыгынын эпидеиология болгаш диагностика айтырларын талзы-биле элэн каш спе-циалистерни белектээр херек.

Парладалга демократия аажок калбарган-даа болза, болушуктары болгаш фак-тыларын шун чырдыр дээ, ветеринар специалистер, ажал-ды тула кымыл чорууду тур-рар кижилер-биле сүмелерин алары артыч эвс деп бодалар бис.

44 ЧЫЛ ДУРГУЗУНДА ЧАДАШКАН АЙТЫРЫГ

Тыва национал хөгжүм дугайында

Бистер, ычан тыва национал хөгжүмүнү ойлалчылар, орус улустун домра дээр хөгжүм херекеси-биле кады радио дамчыдалгаларына, театрга тыва, орус шийлерни бези үдөн турган бис. Баштайгы үеалар бичи-бичи сынта-лар, оон улаштыр «Дөңгүр-оол», «Хайраан бот» деп шийлерин, «Албадаткаш, эмчи болган» деп Француз комедияны болгаш операларын үдөп, ойнап турдуулар. Ол үе-де бистин башкыларыныс ча-далыг келген удуз дуржулга-дыг, дээди эртемниг уран чүдүдүн шийнелесчилеги, хөг-жүм уауртукчуу Р. Г. Миронов, ший режиссеру Я. И. Исполнев, инти мри удурукчуу С. М. Блатов, таныч башкы А. В. Ша-дин, композитор А. Аксенов олар Тыванын уран чүдүдүн сайыралынын оуну чаа-ла ажимды эгелей берген ол чүве. Ол башкылар калдыр-бир байыралаан концерт болгаш ший программалаан бир чыл бурунгау планнап алган болурун сөөлүндө билген бис.

Бир-де шийини, азы ташы-нын, операнын музыкалын, тус-тус байыралаар, турал-дыр хундериде концерттер-нин программанын тус-ту-зунда бир чыл бурунгау беле-летке алган турар болгаш хөгжүмге чангыс нота-даа чаар кижиле турбас ужурут. Шинге сена кырынга чангыс баян-даа өскөр баян болбас. Шунту — өс-дөс, ба-самбалын бичи-даа бол. Ол ыкшак ташы бөлү хөгжүмүнү ритми чазар танычмын турбас кылар хыптамалыг белеткеп кээрге, кыштыр, ший, керп, шүлүк солун болган чон ындыг кон-церттерин хунуру-даа хөрүс-сөөк алар.

1944 чылда, бистин күрүне-вие Совет Эмилдинин хайме кылы апарганда, хундуат оо-ус балкыларыныс чоруу-канын. А бистер, хөгжүмге ынактар, өскө-биле демей артык бис. 1955 чылдын сөөл-үредей Саян артында хөг-жүм уауртукчуу кижилер улай-улай кээп эгелээ. Баш-

кымыс Р. Г. Мироновч 10-20 киж хөгжүм ойнап тургаш, кайы-бирээки арыг до ойнар тургаш, карак чөвөш ара-зында до диез башкы болза, «Адыр» дээш, бүгү хөгжүмчүлери соксадыкшак, кым до орунга диез башы-канын доран илереп алар, ынаар дыйнап билер кижини мегелээр агажок болуп чүве. Ынчангаш оон хөгжүм-чүлери чангы болдурбас элэн, кончуг кызыгыгелдиг болурун кылар. Башкымын соон даярыг келген хөгжүм үдүр-тукчуларын база хундулел турдуулар. Ынчалза-даа олар-нын мамлыктары арын-даа бистерден дора болуп чорду-лар. Калдыр-даа теория бил-бес, практика чок кижилер башкылап эгелээ соонда, хөг-жүмчүлөр чорту думчук бо-ралынын тарап чорту бары-мыс.

Национал хөгжүм херек-селерин кончуг шөөр, алдын холдуг Монгуш Олчамай кы-лы бээр турган. Хөгжүмчү-лерин тарап чангылааны-биле национал хөгжүм херек-селери чидин, үрелип, өскөт-тинган. Оон бээр «Бурут тыва хөгжүм база өскөтүр радио дамчыдалгаларын» деп 46 чыл эртем. Холушак-даа бол, хөгжүм бөлүгн эгелел турган «Саян» ансамблиниг уауртукчуу Р. Лесинковч кавыдыг чыл чылаагандаан аалдыне чандырдылар. Ам кол иделге «Саян» ансамбли-нин уран чүдү уауртукчуу Сергей Бадыраада. Ук ансамблинин бичи-даа бол, ыны-буру унерлер хөгжүм бөлүгн кол өзөк болдурган, тыва радиотелевизионе ком-панийынын иделегид, на-ционал, удуз симфониктиг хөгжүм төвү болуп дээринег чеме бузур бис.

Тыва улустун хөгжүм бо-лудуну тургустууларынын кол үдөөлүн, национал хөгжүм херекселеринден замаларын билдирген Ынчангаш хөг-жүмчүлөр 1954 чылдан эгелээш партия обкомунга, Министрлер Чөвүлүмүнө, Дээ-ди Советтин Президиумунга, уауртукчу даргаларга бөлүк 40 ажыг чылдар дургузунда

хөгжүм херекселери кылдыр мастерская диленип, билди-ринишкен келген бис. Дилег-кылып барган даргаларымс «айтырарын чөп-тү» деп чөвүшөрөжин клар. А херек кырында курут аас, түшөл чок. Шынал-ла, 44 чыл эр-тең. Мээн-биле кады хөгжүм херекселери кылдыр мастер-ская дээш даргаларга кирип турган эштерин чамдыксы «кызыл-душтай» берилзэн. 1990 чылдын декабрь 14-те чаа тургустунан «Хөөмей» ансамблинин болган респу-бликанын Улусту көтөрүлүш-лүнү культура төвүнү мур-нунда Министрлер Чөвүлү-мүнүн Даргасы Шенг-оол Дз-экижович Ооржактын алды-га билдиреринин бижип алган кырым. Ында хөгжүм херекселери болган Тыва-нын уран чүдү коллективтерин-ге концерт хептерин кыдыр мастерская хеврилгт тускый өтөөдди бээрин диленип мен. Дарган Ш. Д. Ооржак ынаг-ла үр болданды. 44 чыл дургузунда дыйнап көрбө-сөн, арта-ла 2-2 аат ишти чурттаар ийи бажынын тут-туруп алып силер дээрге, мээң өөрүп амьрылганым чүге дениээр. Ш. Д. Ооржактын деп-доран шийнелер аал-лаан сөөлүндө билген мен. Чүге дээрге мейт чазар, ли-турээлдер моторлар, станоктар даян-шимизин даярлар кы-жыкере, бот-боттарынга шп-тыктанган билгеш, ийи бажы херек дээш ол. Ол ыкшак Тывада бол, бүгү шкөөлөргө, уран чүдү кол-лективтеринге национал хеп болгаш хөгжүм херекселери кылдыр мастерская канжа-даа турбаан. Оон аныга национал хөгжүм херекселери болган хас кестер уран чүдүдүн хөгжүлдениге энче чугулаан болдун-дыр ийи.

Ынчангаш үр эртен-даа бол-ду. Ш. Д. Ооржакка чөвүлү-мүнү культура ажалдыг дактылары илеретип чоруур бис. Сөөлү үдө ажа айтырмын бегелдээр-даа болза, бир бажы барык-ла Белең, тудуу доозоган Бельзэн 7-8 айла доостур. Оон-биле чеге-чел-дир культура министри Ч. Ч. Д.

Ондар мастерскаяга немей даргаларга болгаш дунжа-лар черлердиг бажынын, га-рак, склади-биле кады база туттуруп эгелзениге культу-ра ажалдыктары канчал өөрүсө бис. Келер үенин салгалында удуз белектур. Бо дээрге өмөк үенин чаа уауртукчу Президентиынч ажил-херекти херек кырында бот-боттарынын турарын ба-рымгазы-дыр. Бистер эртенк үелерин чангыс чеге «тап-тап» эвс, харын-даа «келер баштадыр» тептат келди-лес. Мана тодоргай өскү чөккөстөрүн илэртүрге мый-дыг: болушуктын анык хөг-жүмчүлөр болгаш культура бөлүгн өскө-дөө тускый эр-темнелдеринизин өскөдип алган кырым. Ында хөгжүм херекселери болган Тыва-нын уран чүдү коллективтерин-ге концерт хептерин кыдыр мастерская хеврилгт тускый өтөөдди бээрин диленип мен. Дарган Ш. Д. Ооржак ынаг-ла үр болданды. 44 чыл дургузунда дыйнап көрбө-сөн, арта-ла 2-2 аат ишти чурттаар ийи бажынын тут-туруп алып силер дээрге, мээң өөрүп амьрылганым чүге дениээр. Ш. Д. Ооржактын деп-доран шийнелер аал-лаан сөөлүндө билген мен. Чүге дээрге мейт чазар, ли-турээлдер моторлар, станоктар даян-шимизин даярлар кы-жыкере, бот-боттарынга шп-тыктанган билгеш, ийи бажы херек дээш ол. Ол ыкшак Тывада бол, бүгү шкөөлөргө, уран чүдү кол-лективтеринге национал хеп болгаш хөгжүм херекселери кылдыр мастерская канжа-даа турбаан. Оон аныга национал хөгжүм херекселери болган хас кестер уран чүдүдүн хөгжүлдениге энче чугулаан болдун-дыр ийи.

Ынчангаш үр эртен-даа бол-ду. Ш. Д. Ооржакка чөвүлү-мүнү культура ажалдыг дактылары илеретип чоруур бис. Сөөлү үдө ажа айтырмын бегелдээр-даа болза, бир бажы барык-ла Белең, тудуу доозоган Бельзэн 7-8 айла доостур. Оон-биле чеге-чел-дир культура министри Ч. Ч. Д.

КИЖИНИН ЭКИЗИ БУДУЖУНДЕ

Республиканын онкология диспансеринде кандыг аарыг-дыг кижилер эмделеп чылды-рын, оларын кандыг эмчилер эмнеп турарын чүдө алаа кыска эвс хуусада эмнедип чыккан кижилер билер. Канды-даа аарыгта удуз демис-елээр — эмчилер, зараан кижилерин аарыг-човуланган адырар дуулаакчылар — эм-чилер. Оларын буянныг ийи-нин ачы-дуузын көргөн кижиле чүдө мен эвс-ле болгай мен.

Диспансерин кол эмчилер Борис Алексеевич Яковлев, келер эмчи Сайин Сергеевич Клям, чытыр эмнеп салдыр эргелекчи Армина Дмитриевна Пала аарыг кижидерге кончуг-ла кызыгыгелдиг, ший-

рак биылдыг, биче сеткилдиг эмчилер болду. Хоорай кер-ляни удуз эмчилеринге-аа эмнедип чорбаан кижиле мен, баштайгы дээрле харин озаан дээр сестир боор кижиле чораан мен. Сестир дээрге, коргун

Чере оо коллективте эмчелге ажылдакчылар, эмчи сестра-лар хундулээр, эмчи аарыг удузче кайы хаммакчы. А чыг-ра бербес чоруу ийи. Чыг-жүлээр, эмчи сестралары Екатерина Ондар, Антонина

Чылыг сөстөр

эвс даг, хундулээрим ол-дур ийи. Чоорту билди кээримге мындыг эвс. Хөлүк энч эчилер болду. Дээди эртемниг, буржулаган эмчилер хайып дилер, кыдыр, ажилдап турар коллективтеги алдар-хунду-дуг, үдөгөдиг чүве мйнаан.

Кундуу кадык камгалап чугулууда элэн үр ажил-дай берген урутар болду. Кайында-даа хаммаарышкан ажылдыг кызыккан, сагыш човалгыр-дыр.

Республика төвүнде удуз эмчелеге Тыванын кайы-даа

кожуунундаан аарыг удуз кээп эмилээр. Ууун хуусада эмчилээр-даа аарыг кижилер турар. Олар ол үдө эмен, сестра, санктарка буржулаган чүдө ач-симын эвс, оларын тус-туста аажы-чанын ийи билеп алган боор. Аарыг кижиле кымдан-даа артык, аныг сөөк диннаккавас болгай. Эки көрүнгөн кижилер чөөк тыртар. Бо аазынын эмчиле, эмчи сестралары чогуу-на мындыг кижилер-дыр.

САДЫГ ХАНДЫРЫЛГАЗЫНЧЕ САГЫШ САЛЗА

Амгы үдө улаштыр болгаш азы-чөм барынаары кончуг ховарган болгаш өрткөк ховар эмендөп аюу-биле ул-саткан болгай. Мындыг турга, ажалды чоңуу барааныр-биле хандылары чугула айтыр-гыларын бирээки болуп турар.

Өвүрүнү Торгалыг суурда ажалды чоңга, пенсонерлерге, малчынарга келген улаштыр болгаш азы-чөм бараанырнын хире-шаа-биле нормалан садип турары багай эвс. Ынчал-даа болза, чоңу-пун мегелдениге, херекеле-нинге дүшүрү хандырылгы келтенип хомудан тувар. Магалингерге өскөн тааны, мүл кемпир чүдүлдерин чоңга чедиптир сагпак, чамалык оларын садикчилер боттар-ныга ажалдыгы-биле алтар таварылганын барын үдүс

бо-ла чугаалашкан оларын кижиле диннарар. Сагмыг Серен Сокодрова чун чемин бажынынга дүшүрүп алгаш, ажалдан болуп турар. Ая-томгаган малтын бригадалар төвүнге чыглан чоңга салдылаан, эл чамалыгар. Суурдан өскө черлерде чурт-тан оран пенсонерлерге бар-бас, айтырар. «Силерге суур-нун магалинери барааныр садыр дээр. Бо чегестерини көдө Совет даргазы Влади-мир Донгакка хомудан чуга-галарга, кичээтпейге албас, ховарлаар боор-дур. Чоңуук садик хандырылганында чег-лестерин эдер, ажалды эки организацион улаштыр дарга кижиле мындыг болуп турар, салдыкчылар, автоматизир эр-гелекчилик боттарынын тура-ры-биле чашап турары ол-дур. Бир эвс райүүскомунун,

районуну хереклекчилер иш-тидиленин баштаар чегини уауртукчулары үтүндө алаан болган өскө-даа чегестерин эдер дээш хөгүр хемчегерин албас чүве болза, моон сонгаар херекелзэн барааныр-нын садип алары берге болу берген.

Бөмбүрзектин судалы

ЛИМА. Перуну найыскала-лынын чогууда Калыпо деп хоорай бар. Ол — чуртун удуз далай эртээлдеринин бирээш. Хой чаштыр бомбар-лор чүдүргөн автоматизир поли-ция уругустан чангыга экен уругустан каан болган. Машинада чөкөк чазыган түшүлүндө, үч кижиле өлгөн. 14 кижиле балыганган. Перу-ну эрге-чагырга органиары-нын бодап турарын бугаар адырга, өлүрүкү болгаш хан-пы ол дерин угадыгенин тарчысагалы «Сендеро лу-минисо» деп чажыт органиа-цияга өскөдүр.

МАДРИД. Испаниянын «Преснадо» деп пароходу 1792 чылда Атлантика океан-нын суларына андарыштын кырга таварышкан, суг дү-вүчө кирген. Бүлүк эртем-денер болгаш шийнелдерин пароходтун иштинде хей алдын аймаан чоқта чаа ташыл. Пароходту шаанда дайып дээрбелдерни океан суунун дүвүчө кирген тур-ган.

ВАШИНГТОН. АКШ-тин президентин Джордж Буш Польшанын Министрлер Чөвү-лүсүнүн даргазы Ян Ольшев-ский-биле АКШ бажынаг ужу-рашкан. Польшада экономика чөвүлөрүлээр Барын чүк реформаларын детинчези алып чоруу-биле Ян Ольшевский АКШ-нын найыска-лы Бюштинин хоорайга деле-гациянын делегацияны эртен недеяла Польшага барып-чораан болган ол чуртта эконо-миктиг чартыг-тарларын оожум чоруу турары-биле хол-баштыр Польша Республика-нын чаазан тускый «сегин-дыган» турган.

ТОКИО. Япон экономикада хуулаашканын үш кварталды улаштыр уругулуел келген. Ынчаларга экономикада хуу-лаашканы соксалары, харин байдалды экижидер ам че-дин алынган деп, Япониянын даштыгы садык болган улаштыр министри Коэно Ва-табэй япарлага конференция-гына мегелзэн.

НЬО-ЙОРК. Американын Каттышкан Штаттарынын президент сонгулаалары бо-чылды ноюрга болуп. Со-нгулааларга уктунтур баштай-гы бажыны, АКШ-тын ий улаш профандел каттышканын-дын АФТ-КПП-нин удуз-тукчулары кылган Аркадыс штаттын губернатору Билл Клинтонуну кандидаттарын Демократтык партиянын кан-дидаты кылдыр депшилдер алган бугуу-биле лезтежини олар чоралан. Клинтонуну кандидаттарын детинер ду-гайында шийтерин АФТ-КПП-нин политиктиг ажил талзы-биле комитетинин Ва-шингтонга болган хуралында

хуулу элден. Профандел каттышканынын үдөөсүн чөвүлестини туралы бичи-чылдын май 5-те болуп. Ар-кандас штаттын губернатору-нун кандидаттарын бир эвс ол чөвүлдө ынаарла детинер болза, Билл Клинтон ноюрга сонгулааларынын үсүндө АФТ-КПП-нин барык 14,2 миллион кежигүлөрүнүн детинчези ал болуп.

ПРАГА. Чехословакия Рес-публиканын Федералдыг ху-рулунун сөөлүгү сессияны чуртуп найыскалында ажал-тырлан. 1992 чылдын май 5-5 хуралында Чехословакия парламент сонгулаалары бо-луп. Ынчангаш Федералдыг хуралдын амгы сессиясы — оон сөөлүгү хуралы болуп. Төлөөлчүлери эрге-чагырга-гайын дээди органынын сессия-гыга чугаалажып көргөн, хуулу алар кылдыр 45 хой-лу талевилерин кириген.

САН-ФРАНСИСКО. Аркадыс штаттын губернатору Билл Клинтон, Демократтыг партиядан болуп Президенттин шийнелдеринин депшилдерини чедип алып дээш сонгулаа мурунчуг кампанья-нын херек кырында эгелей берген. Оон кол удурааны-чыл — Калифорния штаттын губернатору турган Дж. Браун. Демократтыг партиянын активчилеринин сонгулаа мурунчуг хуралы Вирджиния штаттыг девискээрине бол-ган. Делегаттарын 52 хуууу Билл Клинтонуну кандидаттарын дээш башылаан. А Джерри Браун ол хуралага ху-рулдан кижилекчилерин 36 хуууу кайы-даа кандидат дээш бадылаашканынын бер-бээр.

МАЛЧЫННААР БИС

Бистин ачаымын алдын Аралчор Белекович Дажы-Нана, ааваысты Чодалкан Ховалыгоона Чечекмаа дээр. Авамыс, ачаымы хей чыл-дарын иштинде совхозтун малын мадапп чоруурлар. Малчын кижини ажал-ыжи, амдылар-урталгазы берге дээрин амгы үдө билбес кижилер ховар. Олар калдыг бергелерин эртээш дээр. Ажалдан келген чылдарында хей уаа шапандып, макта-дып келгенер.

Бистер беш оол, беш кме бис. Ала-неисти хундулел чоруур бис. Олар бистерден мал ажалдыгы өөредип, сур-гал, кижиленип келгенер. Ынчангаш мал ажалыгына ынак бис. Оларын соон саал-ры, малчынар болушарын күзеп, черле ол сорулгамыс чедип аларынга бүзүрелдиг бис.

МЕГЕ АЖАЛАР

МОСКВА. (Крим-пресс). Сөөлүгү беш чылдын дургузу-нда саарылаган АКШ-тын 500 муң ажал доалар болгаш 40 муң кире бул меге акша-ларны хавырган. РФ-нин ИХМ-ге эрттерген парлага конференцияныга ол үенин дургузунда меге акшаны кы-лары болгаш сайгары-биле холбашкан 400 үдөгүлүш-киснерин бүртүкчү дугайын даштыкан. Оларын чүдө 70-ин илеретке, артык хер-ектер талзы-биле ителенип чорууду турар. Россияда болгаш АКШ-нин өскө Фурта-рлар меге ажалларын арзы-дыр даштык акшалар улам көвүдөп турар. Чыкээ, 1980 чылда Даштык экономика-нын 150 меге акша демек-челерин туткан болза, эртенк чылдын 600 ажыг болган. Даштык меге акшаларын арзында АКШ-тын доллар-лары 90 хуууу боон турар. Оон чылдагыны болза «но-гаан» долларларын кылдып аларынын белели болгаш оларын бүгү чурттарда хөл-чөк непертен тарааны болуп.

гашылар, вексельдер, чектер калдырар. Чыкээ, бистин чуртунда чызып кертболаа ларын эдерип, калдыры тур-рар «Игуркредитлар», фир-ма меге катколорган төлө-ниден 2 миллион кире рубль каражалы болган. Парлада төвүнге динна-канын бугаар аларга, рубль ди демелештир кылдып алары долларга болзагар берге боон турар. Ынчаложок меге акшаны, ынаар-ла, меге-дир деп тодарадынын техника-ды ам дээрленип 100 хууу магаалмалды бербей турар. Чыкээ, совет ру-бляны шийнелген тодара-дырда, СССР сүлөөлүнде би-жык кичээлге салдыр мек-сел номчутурун «күдүл» Ди-ларларга хаммаар алар болза, мыда чуртан ку-рун башташканынын чуруну кызыгыгелдиг көөр алар. Даштыкыда ол талзы-биле бижэн дуулаанын саарыга мында дээш: «оон көрүдү то-ла болган малчыны болуп ужурут-ла». Ындыг болгонда бир эвс президентини кара-ралыг көрүкү мыйыктыг, м-галар болза, сийнелдерде а-кен-дир деп билген болар.

Бистин авамыс Вадыр-ис

Уругуларын өмүзөвинден Тамара ДАЖЫ-НАВА. Чаа-Хөл район. «Ак-Хем» совхоз.

Уругуларын өмүзөвинден Тамара ДАЖЫ-НАВА. Чаа-Хөл район. «Ак-Хем» совхоз.

Уругуларын өмүзөвинден Тамара ДАЖЫ-НАВА. Чаа-Хөл район. «Ак-Хем» совхоз.

Бистин авамыс Вадыр-ис

Уругуларын өмүзөвинден Тамара ДАЖЫ-НАВА. Чаа-Хөл район. «Ак-Хем» совхоз.

Уругуларын өмүзөвинден Тамара ДАЖЫ-НАВА. Чаа-Хөл район. «Ак-Хем» совхоз.

Уругуларын өмүзөвинден Тамара ДАЖЫ-НАВА. Чаа-Хөл район. «Ак-Хем» совхоз.

Уругуларын өмүзөвинден Тамара ДАЖЫ-НАВА. Чаа-Хөл район. «Ак-Хем» совхоз.

Уругуларын өмүзөвинден Тамара ДАЖЫ-НАВА. Чаа-Хөл район. «Ак-Хем» совхоз.

Уругуларын өмүзөвинден Тамара ДАЖЫ-НАВА. Чаа-Хөл район. «Ак-Хем» совхоз.

Уругуларын өмүзөвинден Тамара ДАЖЫ-НАВА. Чаа-Хөл район. «Ак-Хем» совхоз.

«ИНДИЙ ТАНЦЫГА БЫНАК СИЛЕР БЕ?»

Улустарның уран чүүлү

ЭМЧИЛЕРГЕ ЧЕТТИРДИМ

Индия — кайгамчык тыым, зым, гоол-домакта дег, байла бойдустан, кылмыштар ордунан, ол шыкш бузурар аржажко турети амьралдын, улустун бамьсаар орани.

Ол зарге опей ырымн, тань-самын төртүтүн чери, төөгүнү авазы, буюм-чымдарын энези оран-на болай, Д. М. Сундуй Москвага култура институтуна чөпүн тургаш, ол чурттуу, чөпүн тань-саминга шыкшан берген чалавас. Ычанга Индия дугайында чугаан Республикасы Улусу чогаалдык култура төөгүнү ахылмакчымы, индий тань-самын күөсөлүкчү Дугулетта Сундуй-биле чурттуу-дус.

Индия-биле бистин чүдүтөгөн дөмөй чүе болганда, алаа хамаарыштын чүңү чугаала болур силер, ол чурттуу төөгүзү-биле таньшым богай силер?

— Индияда эң кол ээби аймак байрлаларын бирээз Богда-Джанги деп байрала болур. Ол болза Богданн төртүтүнгөн демдегээр байрала. Сары-шамынн тургузугуна Сундуй-биле бистин эрчын 503 чымдын Варьсах деп ялаус аймак чакырылганда төртүтүнгөн хөй чыл чурттан, ол-ла хунууда мөчүл калган, 300 чыл эрчине Богда бурган ачкырын союла. Анча-анча чуртте сары-шамын багытталышкан, эске чок чуртте таалай чогуу-кан. Оон эзелчине ол чүдү-

ке Сейлон, Бирма, Азия төвү чурттарга төгөлдөп күрей. Кылдыга 1 векте, Тибетте, Японияга 4 векте, Тибетте 8 векте шилчип чедип келген.

Бо байрала «Садип-сет», кыян хаймыктырн, болу-ну мен дээрини саймрат» деп сеткидан чырын, бо-даалдын ханымн тодалдын, кижилерин кыйгартар болур. Каржи, оор, кара саргытк чоруктарын болдуураш-биле чүрөгө саргытк арылган, чаагай сеткиле оттурар байырлалдын кол сорулгазы. Бистин Тываамска бээр шак мындг байрлал турарын күдээр кижидир мен. Шагадан аныда ая. Алаа хаан-чек уузкаар, азы өскээр чугаала, мээ-медерел сай-зыралынн номинанн кылдыр чугула. Кем-терек чүдө-дир, борлар дээр шыкш багай керектер үдөгедире, дөмөй-ле халас барбас, оон-да берге көзөмөнү өлү-дө да калгаш, эске өртөмөгөй көөр дээрини шакын номинанн бистин тыва улус ба-за кончук эки билер.

Ычанга автобустарга, вокзаларга, куудумчуларга карман үжөл турар ий-чангы оодарын эки сургаар болза эки Харин-даа уаур-түчү даргалар чыган чым алгаш, аякы-биле чугаала-жар болза, «Кажан кий өрөдөмө-даа, аякы-даа чок, бажында бол-даа чок ар-таага, ол кижини угал-бол-даны, үрүз, мөзү-шыл-ла, чүрөп, эзелде» деп суралгы педагог Уши-

ону чүү деп болаар силер? — Колдууда бис чараш бойдузун, өн-чүзүн, тань, ырымн көрүп, көгөдө, даш-тырн алып дээр кини көөр болбай бис. Чүгөле аягы аай дээр, техниканы, арылары кошкык, чыгыш кижини үн-дүрүн, кылоу болуу болган ол-ла артистер, ол-ла индиди роолдарда ойнап турарында болур. Согузу үеде индиди киле-нолар Бирини Европа чур-тары оттуун эзелде болуу-пейн турар ири бе деп бо-лаар мен. Буздук классикти таньшыларны көргүсөн «Куда альбомунда чүрүк», «Маурн» деп киноларны сонуугар мен. Чамдык киноларда таньшыл ардыкымга кирбес болган индиди таньшылар «ачкылы» таньшыл хамарыштыр болаарга хомудар мен.

Индиди таньшыл ойна-рыны шыкшар силер, ол дугайында чугаалап көрү-сөм.

— Индияга чымдын на таньшыл байрлалы өртөс. Алаа индиди таньшынн аны-буу хөвирини барааладыр, чи-жэ, бахаратаным, одисси, каткал, кунинди, маньшун, каткалдан дээр, оон-да өс-кө хөвирлери бар. Индиди таньш Шива деп бургандан төртүтүнгөн, Шива деп бур-ган турган, Шива деп таньш болуу төртүтүнгөн болган ону каалайгыч, уруунга өрөткен деп толуктуру чугаалаара бизин турар.

Индиди таньшчыны чакы-галы болза, чуртталганын өөрүшкүзүн миннишкни ор-ганлары-биле таньшын аякы, културалын чараштыр, ыр-лап тургаш, хөгжүм аякы-биле ээлтир-шымчегир көр-гүзери болур. Карак, хол, бут, баш, мөң, дурт-сын шим-чээшкени уткалыг болур. Орта хөй, кызмак, шынарк бөтөлгө оожум, ортумак, дүр-ген темпелерге таньшлар, Потгам — азы найтом — чангыс кыян, томбан — 2 кыян ойнар, прита — арыг хөвир, притя — өскөрткөн хө-вир, тала-прананда — рит-миктик комбинация. Эң кол чүүлү — күөсөлдөнн аяк-хөвир.

— Тыва таньш чызырла-ны дугайында чүңү болап чорур силер?

— Мен ол талазы-биле спе-циалист эвес-даа болузма, тыва таньшларын сонуугар келген мен. Оларда индиди таньшлар-биле дөмөй чүдө-дир бар-дыр. «Эзлек шыгы-раш» Шива бурганнн кол-дунн саргыдырн келер. Тыва таньшларын толуктуру чугаалаарын шимчөшкни тургузуу, тыва эсе чогаалды тургузуу, тыва эсе кызыл болза, буздук тыва таньш төртүтүңү тургузугурун. Кол-да чүе сожеттик, уткалыг болуру. Мен бир удаа тыва таньш таньшларын шөвүн чыга тшы алды дээр эртем-пичилад инстиутууга ба-арымга, бир кини кирбейн баган кимси. Оон тосан-каан мен. Композиторлар тап-

Мен дыка ур үеңд ишти-де зарн кедим. Торгалы-ныч участко эмилеңинг эм-недип, кадык эмилеңинг эм-дим.

Ычанга мен эмил тур-ган уаур эмилер Серен Опа-н

ТВ

«Комсомольская правда» солундан допчулап очулау-ган.

АПРЕЛЬ 17
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.00 Эртең, 8.35 Музт-фильм, 9.00 «16 хар болаш оон өрү назымлар», 9.40 «Шыпалыг керезең», Уран-чечен телефильм, 11.10 Ном сазы, 12.00 Мелээр, 12.20 «Аян-чорукчулар кулузу», 13.10 Телефильм, 13.30 Концерт, 14.15 Блокнет, 14.20 Бридж, 14.45 Бизнес-класс, 15.00 Музыфильм, 15.25 «Дуура-зынн өскөргөң», Уран-чечен телефильм, 16.50 Кон-церт, 17.20 Барымдаалыг телефильм, 18.00 Мелээр, 18.25 Кижэ болган хооду, 19.15 «Адам тыва шыкш нарктер чажым», 19.25 Хөй серилек уран-чечен фильм, 19.50 Дамчыдала, 20.45 «Тамчик-тыг уаур, чаштар!», 21.00 Мелээр, 21.45 Дамчыдала, 01.00 Мелээр, 01.35 Футбол маогыдала, 02.25 — 03.15 «Фототраф» («Чурук тырт-тырар кижэ»), Уран-чечен телефильм.

ИПИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Мелээр, 8.20 Тывын-

гыр кижилер үези, 9.25 Англи дым кичээл, 9.55 Дамчыдала шагы, 10.10 Англи дым кичээл, 10.40 «Нота бие» студи, 11.20 «Шан артизи хере», 11.35 «Манар, уруг-лар», 12.50 «Санта-Барбара», Хөй серилек уран-чечен телефильм, 13.40 — 14.00 Тараачын айтыры, 15.45 Хөгжүм класы, 16.15 Ном үндүрүчүрү И. Ситин, 16.30 Парламент мелээр, 16.45 Хөкөй марьяланы, Эзэн-лер кыргыч, 17.00 Дамчыдала шагы, 17.15 Делетм, 17.45 Тинко, 18.00 Хөгжүм.

БИСТИН НАЙЫСЫЛАДАН

18.20 Мелээр, 18.30 Мелээр (орус амага), 18.40 Хөгжүм уаделтег байыр чедиршиктери, 19.05 «Ка-мертон», Уран-чечен фильм, 19.45 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 Мелээр, 20.20 Хүр буртуе байрлал, 20.30 Теле-видение программасы, 20.45 Спорт дугайында, 20.50 «Ынак-шаанын чугаалаң», Уран-чечен телефильм, 23.30 «А-лым шопол», 23.55 Чарла-лар, 00.00 Мелээр, 00.30 Мастерлер, 01.15 — 01.40 Лясы.

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.20 «Истелес», 18.55 М-трест, 19.10 Мысчаал-ла чур-тал чор бис, 19.55 — 20.00 Чарлалдар.

РАДИО БИРАП ЭГЕЛЭЭН

Бо чылдын март 3-те үнгөн № 42 «Шы» солунга Эриэн районда Бай-Дөг сууриун чуртталганы Николай Дирини чуртталгы чагазы «Бирлап көрөм, радио» деп эзелте парадиттыган. Оон чурттал ораб байлымында радио каш чыл уштыгы доктаамал айкалы-дып келгенин болгаш сөөгүндө шуу миттавас апарганын ол билээр турган.

Ук чагага Эриэн районун ханьыла белдирини начальни Т. Г. Кызыл-тоб харына чуртталган. Март аякын 5-чуртталга белдирини элек-тротехник В. И. Упорников болгаш электротехник А. Шой-жунун матпалыга чуртталган, кылдырлар бергенин дымчактан, Урелишкни элээн нарын болган. Ол бажынын кырында ийр бажычы кирген короб-коробетка бар. Оон үздүңү адырдын кап турган болган. Эң сөөгүндө ол үздүңүшө шуу миттавас белгиле, митта-вас кылдыр чымшыла берген болган.

ХАЙДЫП-ҮГЕР-ДААНЫҢ БЕЛЭЭ

«Шы» солунга удаа-дараа үгүдүзүн чуртталгы, эскра-сен, параскологич эмчи-лама Борис Эренчиновнн Соудам-биле бис баш «Тыва Республика» солунга чөп-төгөрик стоп үеңдине интервь-юларын уаур сонуугардыг номчуушканы, ханы чүдү-дүрүшкү-биле хүлээ алдым.

Калаа хүрээ тулау доостун турда, дуу Кылат доостун тускай чалага-биле келген дугуужу-мастерлер, ол хүрээ-нин үндөлекчи Хайдып-Үгер-Даа — Ирмажан чагырыкчы ноянга тураскаалды, хүрээ-нин дугайынкн экиннин мурунуга тураскаал тургузуу келди. Ол тураскаалды хүи үнер талазынга ноюннн коо-лап кылган хөрек чүрүүн ба-за чүрүп, силбилди кылган каан.

Бо хүрээнин эң сөөгү надым байрлалдан амыга Чадаана хоорайнын чиге дүң-дүңдө чүтө мен кеңидир Хөндөрей-Асы — Белдир-Кастыкча 1928 чыда болган. Алаа танды чөп кожуунун ара-чопу шунту чыгалып, хөтөк, хүрээнин самчалары-нын улуг тань-самын, мөгө-лөр хүрөжин, аыт арлы-кын көргөшөр. Чүгүрүк аыттары чынып суугар-зын куула азы салып бадыр-чан. Бир эвес Чадаанын Усгү-Хүрээни туттува берге, Чадаана уиунга база индиди чегелен улуг хүрээни надым-байрлалын дагып, кат-тал эртрирн эзелээр дээрине-ге иделген улуг. Баштайгы байрлалда Танды-Тыва Арат Республиканын баштайгы 40 шеринин кол командачык-чыны Чадаанын Бор-Булак (Бор-Хөл) чурттуг Нору-бу Сэмбуу Монгуш чыгуу-дурган шерин баштан ала-гып келген. Оон сөөгүндө ол «контрабан» болгаш агарттын-ган.

Надым чыл сөөгү катал 1949 чыда болган. Оон сөөгүндө тыва улустун өртө-бүрүн эрги чаньчылдарыг көксүзү-биле хоран болгаш мындг чегерле угул байыр-лык эртрирн келген. Ам олды чүгө артын чылын эг-лен, Тыва Арат Республиканын тургустунганын 70 чылды таварыштыр база катал эртрирер аргалыг болганымыс ол. Ол аныгус бейрлалын ам чыл салында демделген эр-трир турар болганыга өөрү-түк аржажко. Тыва-ларын кү-үрүкк байрлалдарындан ап-

гыда, ийр эң улуг Байрлал-дары бар: ол дээрге Шагаа (чаа чыл байрлалы) биле Надым (куш-ажыл байыр-ла) ол-дур.

Ычанга моон алгаш көөргө, Танды-Тыванын ша-жын-чүдүлгө догарык болза, буттардын куш-ажылыг байрлалы — Надым эр-трир турган болбай авл. Хүрээ дээрге база-ла улуг аякы-агыл-ла болгай. Хөй демаларлыг, чызаан-сайныг, Мөргүл, хүрүм, шо-телге, оон кирген мал-маган, акша-төгө-рик тускай агар-санын хөвир-леп турары-биле аякы-агыл-гы, улуг орган — шыкшай!

Ол-ла хүрээге бүгү Танды-Тыванын эң-не эртемниг кө-өзө чыгалган турганын база таварылга эвес. Улуг библио-текалыг, хөй-хөй ном-судуругу турган. Ол ам кижилер хо-лаада кирген-биле тустус муейлөөрге тараан, хөй кел-ген чуртталгы шыкшатылган, хөрүмларда хөрүмчүлүгүн, Оларын ам кижилерини да-рийи тып алыр бергелен. Бурган-чүдүңнн ийр-бээр сөөгү берилген, Ламаларын ийр хүрээге эң улуг дужаалды ийр алаа чыгуу, уаур-ла бар-ылкыш-тыр. Шажын-чүдүлгө талачы-биле алды болза, чү-үе чүе улуг-шылгы, оон ном-судурун, шо-телгелениг бо хүрээ эки болуп дүжүп киргени-даа магачок. Оуну башкылап чоран башкыла-чы-улуг ламаларын чыгыс-сү-мени-даа чалдачок. Моор чөре чугулап, оварып көөр болза эки шыкш.

Ычанга бурунуларын чү-вө-нин эсүн каага чаларыл авл. Оон харыныла Танды-Тыванын эң эртемниг көзө-лө үеде бо хүрээ чыгалган тур-ганында база-ла уаур бар шыкшатыр.

Чыгыс-ла бодалым бо: Тыванын төп хүрээни, кеал үеде музей-заповедник-даа бо-дур болза, Чадаанын Усгү-Хүрээнини орунуга тургусса эки. Ол төгү талазы-биле алырга, эң шын шиктир де-дир. Сууңу-чүдүлгө чөри-даа болза азыгыч, көрүштү чөре турга эки шыкшатыр. Эске-лерини бодалы калдыг боор чүе ирги! Мен олче кым-чы-да албадаарын тур мен. Шын шиктирн чүгө кижилер боттарын килип, тил, ке-дип алыр азыр.

Александр МОНГУШ.
Чадаана хоорай.

Чарлалдар сандыраза

«САЯН» БИРЖА САНАЛДАП, СҮМЕЛЕП, ЧАРЛАП ТУР

Садып алыкчыларын адаанаштырып, барааннары өртектерин кым хөй түңге адаарын чарлап тургаш, садып алыр аукцион садын Тыва Республиканын «САЯН» биржаны бо чылдын апрельде эгелеп среда санында доктаамал организастарын Тыванын бүгү хереглекчилеринге чарлап, оларын чалап турар.

Баштайгы аукцион сады 1992 чылдын апрель 29-та болур. «Саян» биржанын брокерлер болгаш күзөлдүг бүгү кижилер аукцион садынга киржи, барааннары сыйгарып азы боттары садып ал болур. Аукцион садынга киржирин күзөөн хуу кижилер болгаш бугурулгелер киреринн биле-дин садып алыр (өртө 100 рубль), а ол шыкш магадылал кылдыр 1000 рубль хемчөөл-диг дадывырны кирерин албан.

Садар дээн барааннарга болгаш өске-даа чүүүлдерге хамаарыштыр чыгыны 1992 чыл-дын апрель 22-ден орай эвесте кирерин эр-гежко чугула. Немелде тайылбырны дараа-зында телефоннар дамчылырны апар: 3-80-23, 3-81-23, 3-82-23.

«Саян» биржанын адреси: Кызыл хоорай, Красноармейская кулумчүзү, бажын № 76. ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ «САЯН» БИРЖАЗЫ.

ЭРТЕЖИ ИЕ

Лидия Седен-Дамбаева Оп-тут-оолду таньвас кижини кылды-лаажаларын аразында чок диле, эстерниг кижисе. Суурда эң-не эртерги болж-келенин бирээз. Бистин эмче-килада соогунда кыян эмче-ке пукутузунун оудн салыр дээр балажын чоруттар. Оон соонда эмиле херекселерин дефинициялар кылдыр.

Сейтарилар ажаллаш, бөш чымды иурун көрө болган. Аларг кижилерге аякы-эзлек. Пунктир анги-сиял тударык биле холу курут турбас. Ашатынган, чүд-гүтүңгөн турар. Аларг кижилерин ак-чоорганарын бо-

гаш сирттарыны ханын солугар.

Ол үчү кис, бир оолдуң иези. Уруглары өөренип тур-бар, беш харлыг кызы салык-келенин бирээз. Өөнүң эээн Эрес-оол со-хотун мураңка тракторис-терини өг-бүлө төрөөн сохотунга хөй-даа кадарын чорваан, сарык мал-даа мал-дал келген. Ам суурда чурт-тал эгелен.

Лидия Седен-Дамбаева бо-дуну ажаллаш бердиген.

Григорий САРЫГЛАР,
Бай-Тайга район,
Кызыл-Дөг суур.

КИЖИ БУРУЗУН ЧАНЫС АЙ

Кижини бурузун чаныс ай ширектир чыксаалга тургу-зупкаш, оларга пар иштатан кылган аар мон докталар туудускаш бөлүк бурузун чүс-терге чаргаш, ол бүрөлчө-нерин бажындан тура чөре, шыкше кир уштырган. Ында шыкше сир шаптарыг кестүгү-дөрдөн башка, шынан-ла, стол кыра деп дески чөп апарган. Оон бир хүи ноин ол-ла кожуунунун бай-шы-рык харылыгын кижилерни бир «Ныгылар» деп чарлык та-раткан. «Улуг найыр-байрлал» болур дээр дээр деп соора билди, чараш, каас-көк, тор-

Тыванын литераторлар эн-дигини солуну «Ури чогаал» база катал чырыкче үнүп келген. Оон эзелчеге номер-дине моол улустун национал маадтары, сургалыг шериг баштыкчызы Улуг Моолу ку-руненин үндөлекчи Чингис-Хаанын надыл ишчүрунн бижээ «Моодларын чажат төөгүзү» деп номунун очула-зын парлан эгелен.

Моолдан «Нуюс тоочо», ты-

ЧИҢГИС-ХААННЫҢ ТӨӨГҮЗҮН ПАРЛААН

Амдыга дээр эң чогаалды кымын бижээнин делегейини шымырак дээр эртемденерн тодаларын шыдаваан.

«Уран чогаал» рынок үе-зида аякы-хөргөңүнн кы-зымы-биле чүгөле 3000 ке-зеңке, алаа бир катал үнер аргалыг боон турары хара-алчыг. Тыва литератары-нын бузу културалын сай-

Тыванын В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театры.

1992 чылдын апрель 18-те

В. Көк-оол «ХАЙЫРААН БОТ» Эгелээр 16 шакта.

1992 чылдын апрель 19-та Ч. Айтматов «ЧИҢГИС-ХААННЫҢ АК БУЛУДУ» Эгелээр 16 шакта.

Чаа тургустунган Чаа-Хөл районун төп эмилеңи да-раазында мергезилеринн эм-чилерин район төвүңге ажал-даарыне чалап турар:

Дүзи эртемниг тералестер, хирургтар, педиатрлар болгаш ортумак эртемниг эмчилер.

Хүлээп алдынгал специа-

Администрация.

КИНО

АПРЕЛЬ 17-ДЕ

«НАЙЫРЫК»: «Кровь, слезы, любовь, месть» 9,00.

11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00. ВИДЕОЗАЛ: «Индиян брокер вывоз» 9,40, 11,40, 13,40, 15,40, 17,40 шактарда. «КАА-ХЕМ»: «Любовь, любовь» (2 сериялыг) 12,00, 15,00, 18,00 шактарда. «ВОСТОК»: «Кавказ» 14,00, 16,10, 18,20 шактарда.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭН СОМ-ДИ. МИНИСТЕР ЧӨВӨЛӨН «ШЫ» СОЛУШУН БЕЛЕКЦИЯ КЕКЛЕГНИ.

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА.

Солун делелда 5 катал үнер, Хемчөөл 2 парала азалы.

РЕДАКЦИОН КОЛЛЕГИЯЗЫ. Н. С. Базыр (ха. редактор), А. С. Дембелер (кол редактор), В. М. Сат, К. К. Сат (кол редакторун) ораакчызы), Ш. М. Суван, Н. С. Эгөн.

РЕДАКЦИОННЫН ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-31; келген кижилер хүлээп

АЛЫР ЧӨР — 3-34-26; КОЛ РЕДАКТОРУН ОРАКЧЫЛАРЫ — 3-33-91; — 3-34-17; харыскалгалыг секретарь — 3-34-92; ораакчызы — 3-45-93;

КИНДИСТЕР: улус депутаттарыны Советтери, интндел-политиктиг болгаш сонал айтырлар — 3-34-19; — 3-34-98; улустуу — 3-34-49; 3-36-73; көзө аякы-агы — 3-41-16; култура болгаш улус өрөлөгөң — 3-39-15;

Тес-Хемин район эмилегини уезин Александр Чоудуева БОРБА-ОЛДУН

1992 чылдын апрель 15-те оозал-оондак таарыкшак мөчө-нин Тыва Республиканын Кадык камгалал министрствозу, Тес-Хем районун төп эмилегинн индустриалды дымчатышкан, оон төрөдлеринге болгаш чөбү кижилеринге ханы кажыдалды илергелен тур.

АГАР САНЫ: «Тыва солбан» № 383305.

Тыва Республикасынын Неп улдуер чур, полиграфти болгаш ном салымын хө-ректеринн талазы-биле кү-рүне комитетини тигоран-фильм, Кызыл, Шеткинн болгаш Кравченко куудуму-зу, бажын № 1.